

TÜRK DÜNYASI DESTANLARINDA ORTAK MOTİFLER ÜZERİNE

Caşteğin TURGUNBAYER*

Özet:

Toplumun yaşadığı sosyal hayatının bütün önemli olaylarını içerdiğinden manevi değeri yüksek olan destanlar, ozanların sayesinde yüzlerce yıl geçmesine rağmen günümüze kadar kendi varlıklarını devam ettirmiştir. Biz bu makalemizde Avrupa ve Asya gibi geniş bir coğrafyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan Türk halklarının yarattığı destanları oluşturan çok sayıda ki motifler arasından Türk dünyası destanlarında en çok rastlanan ortak motifleri tespit etmeye çalıştık.

Anahtar sözcükler: Türk dünyası, Türk halk edebiyatı, Türk destanları, ortak motifler

Abstract:

The eposes having high spiritual value because of the contents of all important events of a public life of the nation, thanks to narrators, could reach our time, despite hundreds years of the existence. In this article we have tried to find the common subjects often meeting in eposes of the Turkic world having considered numerous subjects of the Turkic nations making eposes, living in various areas of extensive territory of Europe and Asia.

Key words: Turkic world, Turkic folk literature, Turkic eposes, common subjects.

Giriş

Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ilan etmesiyle birlikte Türkiye ve Türk cumhuriyetleri arasında artan ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkilerinin yoğunluğu doğal olarak ortak olan kültür mirasımıza akademik ilgiyi de artırmıştır. Bu dönem içe-

* Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

risinde mirasımızda önemli bir yere sahip olan halk destanları alanında bir araştırma patlaması yaşanmaktadır. Destanlar farklı boyutlarıyla incelemeye alınarak konuyla ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmaların, değerlendirilerek ortak motif bakımından incelenmesinin ilgi çekici olacağını düşündük.

Geniş bir coğrafyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan Türk boyları tarafından yaratılan destanların manevi değeri asırlarca toplumun yaşadığı sosyal hayat, tarihsel olayları ve bu olayların merkezinde duran ve halkın gönlünde büyük yer edinmiş kahramanları konu almalarından, ulusal doğruları ve değerleri içermesinden, toplumun gönlünde beslediği özlem ve beklentileri ifade etmesinden dolayı çok yüksektir. Bu destanların kuşaktan kuşağa nakledilmesi, geliştirilmesi, varlığının sürdürülmesi tarih boyunca millî bilincin taşıyıcısı olan ve âdeta canlı tek kişilik tiyatro gibi olan ozanların elinde olmuştur. Asırlar boyunca destanları halka gerçek sanatçı ustalığıyla, coşkuyla ulaştıran bu insanların sayesinde sayısız destan günümüze gelebilmiştir. Bu destancılar, Kırgızlarda “*manasçı*”, “*ırçı*”, “*comokçu*” ve “*akın*”, Sahalarda “*oloñhosut*”, Hakaslarda “*haycı*”, Altay ve Şorlarda “*kayçı*”, Tuvalarda “*toolçu*”, Kazak ve Karakalpaklarda “*cıray*”, Özbek ve Türkmenlerde “*bakşı*, *bahşı*”, Başkurtlarda “*sesen*”, Tatarlarda “*çiçen*”, Tofalarda “*ülegerşi*” ve Azerbaycan Türklerinde “*aşığ*” (Ergun 1995: 99) olarak adlandırılmıştır. Görüldüğü gibi coğrafi uzaklık, sadece bu ozanların kullandığı üslupların değil adların bile farklı olmasına neden olmuştur, ayrıca yaşanan farklı tarihsel süreçler ve geçen zaman, farklı motifleri de yaratmıştır. Ancak her şeye rağmen yukarıda saydığımız nedenler, destanların ortak motif ve parçalarının korunup yaşamasına engel olamamıştır. Buna örnek olarak, İran’da yaşayan Horasan Türklerinin anlattığı hikâyelerin başında:

Biri bāridi, biri yōhidi,

Biri ācidi, biri dōhidi (Tulu 1992:131–153) şeklinde geçen mısralar ve Van Kırgızlarından olan Ceenbek manasçının “Manas” destanı anlatırken söylediği:

Bar eken de cok eken

Aç eken de tok eken (Pekacar 1995:163) şeklindeki ilk mısralarla neredeyse aynıdır.

Bu çalışmamızın sonraki bölümlerinde, konu başlığından anlaşılacağı gibi bütün sebeplere rağmen yaşayan ve ortak kültürümüzün simgesi olan Türk destanlarını ve onların içerdiği bazı ortak motifleri ele alacağız. Ortak kültürün göstergesi olan bu motiflerin sayısı oldukça fazla ve yüzlercesi hâlâ destanlarında keşfedilmeyi beklemektedir. Türk dünyası destanlarında sıkça görülen motiflerden dikkatimizi çeken birkaçını vermeye çalışalım.

1. Çocuksuzluk Motifi

Türk destanlarında çocuksuzluk, çok yaygın bir motiftir. “Manas” destanında Manas’ın babası Cakıp uzun yıllar boyunca çocuksuzluk acısı çeker. Aynı motif, Altayların (Sevtap Yazar) ve Karakalpakların (Ahmetov, Bahadırova 1998:141)

“Alpamiş” destanında Baybörü ve Baysarı adında iki beyin çocuksuzluğunda görülür. “Kambar” destanında Han Alimbay’ın, çocuğu olması için herkesi davet ederek ziyafet düzenlediğini ve ancak bundan sonra bir çocuğu olduğunu görürüz (Kılınç 1998:332). Kurban keserek, dinî törenler yaparak ziyafet düzenlemesinden sonra anne babanın çocuk sahibi olması en eski motiflerindendir (Aslan 1995:24). “Dede Korkut’ta Beyrek’in doğumu, Oğuz beylerinin duaları sonucunda olmuştur: “*Oğuz begleri yüz göge tutdular, el kaldurup dua eylediler. Allah’u Taâlâ sana dahi bir oğul versün dediler.*” (Alptekin 1999: 38).

2. Başkahramanların Soylu Aileden Gelmesi Motifi

Kahramanların ait olduğu ailenin toplumdaki konumu, statüsü destanların başında bildirilir. Genel olarak başkahramanlar, Manas örneğinde olduğu gibi han soyundan gelmektedir. Manas’ın soyunda Karakan, Oguzhan, Alançahan gibi hanlar yer almıştır (Camgırçıyeva 1995: 43). “Oğuz Kağan Destanı’nda Oğuz’un soyu Nuh Peygamber’e dayandırılmaktadır (Sevtap Yazar). Kırım Tatarlarının “Edige” Destanı’nda da başkahraman Edige de bir han oğlu olarak tanıtılmaktadır. Kazakların “Kambar Batır” destanının başkahramanı Kambar da hanın oğludur (Kılınç 1998: 331).

3. Ad Koyma Motifi

Destanlarda ad koymayla ilgili birçok motif görülmektedir: Başkahraman olacak çocuğun adı, ihtiyar derviş, molla veya aksakallı ihtiyar olarak tasvir edilen bir kişi tarafından konulmaktadır. Bu motif “Manas” ve “Alpamiş” destanlarında işlenmektedir. Örneğin bu motif Manas’ta şu şekilde yer almıştır:

*Asası elinde şık şık
Nereden geldiğini can bilmez
Peyda oldu bir derviş
Vermiş olursan müsaade
Ben vereyim adını, diye
Allahütealâ korusun.
Her beladan halas, diye
Dua etti hepsi
Genci ile yaşlısı. (Camgırçıyeva 1995: 45)*

Manas destanının bir diğer varyantında yeni doğan çocuğa Manas adını peygamberler koymaktadır:

*“Cakıp Han doğan oğlunun adını
Dört ulu peygambere
“Manas” koydurdu.
Dört peygamber onu kucakladı,
Peygamberler çocuğu sınıdı” (Radloff 1995:18)*

“Bamsı Beyrek” hikâyesinde ad koyma görevini Dede Korkut yaparken, sözlü

derlemelerde bu işi derviş, Hazreti Hızır yapmaktadır: “*Bütün ehali toplanmış, yemişler, içmişler ilenmişler. Artık çöcün adını koyacaklar ya, u zaman da kapı tak tak etmiş. Derviş buba çıkıp gelmiş. Çöcün adını koyma deye. Çöcü götürürler, derviş buba. Derviş buba de adını Bey Bürek koyar. Tayın adını da Bengi Boz koyarlar*” (Alptekin 1995:41).

4. Başkahramanların İstilacılara Karşı Mücadelesi Motifi

Kahramanlık destanlarının ortaya çıkış sebebi, istilacı düşmanlara, zulmedenlere karşı özgürlük ve mutluluk uğruna yapılan çetin mücadeleleri sonraki kuşaklara anlatmaktır. Budan dolayı bütün kahramanlık destanların ana konusunu Manas, Oğuz han, Köroğlu, Kambar gibi başkahramanların, Göktürk yazıtlarında yer aldığı bir ifadeyle “aç milleti doyurmak, çıplak milleti giydirmek, fakir milleti zengin kılmak ve dağılmış olan boyları birleştirmek” ve halkını korumak için amansız mücadelesi oluşturur.

5. Başkahramanın Olağanüstü Niteliklere Sahip Olması Motifi

Genel olarak başkahramanlar, onlara özel bir işaretle dünyaya gelmektedirler. Örneğin Manas’ın annesi Çıyırıldı, Manas’a gebe kalınca ala doğan kuşunun gözünün yağına, parsın kalbine ve kaplanın diline aşerer. On beş gün süren doğum sancılarında sonra dokuz yaşındaki bir çocuk büyüklüğünde, yüzünden kan damlayan, kanlı canlı bir bebek doğar (Camgırçıyeva 1995: 45). Ayrıca doğduğunda avuçlarında kan pıhtısı vardır. Avuçlarında kan pıhtısının olması, yeni doğan çocuğun olağanüstü yeteneklere sahip bir yiğit olacağına işaretler. Manas dışında Cengiz Han, Kaңçoro ve Külçoro gibi başkahramanlar da bu şekilde doğmuşlardır (Aslan 1995: 24).

Başkahramanlar çok hızlı bir şekilde büyüyüp, erken yaşlarda düşmanlara karşı mücadeleye girişmektedirler. Örneğin Oğuz Han’ın hızlı büyümesi şöyle anlatılır:

*“Ansızın dile geldi, söyler, konuşur oldu,
Kırk gün geçtikten sonra yürür, oynar oldu”*
veya
*“Gömgök, gök mavisiydi, bu oğlanın yüz rengi,
Kıpkızıl ağzıyla, ateş gibiydi benzi.
Al al idi gözleri, saçları da kapkara!
Perilerden de güzel, kasları var ne kara!
Geldi ana göğsüne, aldı emdi sütünü,
İstemedi bir daha, içmek kendi sütünü!
Pişmemiş etler ister, aş, yemek ister oldu!
Etraftan şarap ister, eğlenmek ister oldu!
Ansızın dile geldi, söyler, konuşur oldu!
Kırk gün geçtikten sonra, yürür oynar oldu!”* (Yıldız 1995: 284)

Olağanüstü niteliklerini vurgulamak için başkahramanları yırtıcı hayvanlara benzetirler. Örneğin Manas sık sık *kökcal* “kurt” olarak nitelenmektedir. Ayrıca

“Ormanda ayıya benzeyen,

Tepede kaplana benzeyen,

....

Asil doğan Manas. “(Yıldız 1995: 284) şeklinde de anlatılır. Oğuz Han da yine aynı şekilde tasvir edilir:

“Öküz ayağı gibi idi sanki ayağı!

Kurdun bileği idi, sanki bileği!

Benzer idi omuzu, tıpkı samurunkine!

Göğsü de yakın idi koca ayınkine!

Bir insan idi, fakat tüylerle dolu idi!

Vücudunun her yeri kıllarla dolu idi!

Güder at sürüleri, tutar atlara biner!

Daha bu yasta iken çıkar avlara gider!

Geceler günler geçti, nice seneler doldu:

Oğuz da büyüyerek yahşi bir yiğit oldu.” (Yıldız 1995: 285)

Dede Korkut Hikâyeleri’nde yer alan Bayındır Han içinde de aynı benzetmeler kullanılır:

“Amit suyunun aslanı

Karaçuğun kaplamı” (Yıldız 1995: 285)

Kazak destanı “Kambar Batır”ın başkahramanı Kambar da, Türk destanlarındaki ortak alp tipinin tipik bir örneğidir. Kambar, normal birinin tek başına başa çıkamayacağı varlıklarla mücadele etmek ve büyük bir orduya karşı tek başına savaşmak gibi özelliklere sahiptir (Kılınç 1998: 332).

6. Alp Kadın Motifi

Türk dünyası destanlarında “kadın motifi”nin yeri büyüktür. Örneğin Yaratılış Destanı’nda Tanrı Ülgen, dünyayı Ak Ana (Akina)’nın önerisi üzerine yaratmıştır (Aslan 2006). Uygurların türeyiş efsanelerinde başkahraman Böğü Han’ın hanımı kutsaldır ve Tanrı tarafından gönderilmiştir. Aynı motif Oğuz Kağan Destanı’nda da görülmektedir. Oğuz Kağan’ın birinci eşi gökten inmiştir (Aslan 2006).

Bunun yanı sıra “Manas” destanından Manas’la er meydanında çarpışan ve onunla aynı güçte olan alp kadın tipini, Kız Saykal’ı görüyoruz:

Kırgız yurdunu yok edeyim,

Bunu düşünerek Kız Saykal,

Sarıbuurul savaş atının

Yanlarını kırbaçladı,

Sarı alaca sancaklı mızrağı

*Eline alıp doğrultu,
Hiddeti sert Kız Saykal
Düzgün endamlı beyi
Dövmek ezmek için yöneldi* (“Manas” 1988: 41).

Manas’ın ilk eşlerinden olan Karabörk da alp kadındır. Manas dövüşte galip çıktıktan sonra onunla evlenmiştir (“Manas” 1988: 649).

Abakan Tatarların anlattığı “Kartaga Mergen” destanında, başkahraman olan Kartaga, Kuğu karısı ile uzun bir süre mücadele eder. Ancak sadece sihirli atının yardımıyla onu öldürür (Aslan 1995: 27).

Dede Korkut Hikâyeleri’nde Burla Hatun gibi alp kadınlar erkeklerle aynı güçlere sahip ve erkek yiğitler gibi kılıç kuşanarak kara aygır binerler. “Kam Büre Beg oğlu Bamsı Beyrek” hikâyesinde, Beyrek kendisine eş olarak kahraman bir kız, bir savaş arkadaşı istemektedir. “Güzeller Şahı” olarak tanımlanan Banu Çiçek, Beyrek’in tarif ettiği gibi erkeklerle yarışan, ok atan, güreşen ve savaşan kahraman alp tipi bir kızdır (Aslan 1995: 29).

7. Başkahramanların Eşlerini Dinlememesi Motifi

Manas’ın eşi Kanıkey, “Nart” destanı başkahramanı Özümek’in eşi Satanay, Kazan Tatarlarının arasında anlatılan “Çora Batır” destanındaki Meñli Sulı, akıllı öneriler sunarak işiyle, sözüyle kocalarına destek vermeleriyle bilinmektedir. “Manas’ta Kanıkey şöyle anlatılır:

*Dağılanı toplayan,
Kopanı birleştiren,
Dikerek bahçe yapan,
İnşa edip ev yapan,
Yiğit Manas’ı
Bütün yurda han yaptı* (Sadıkov 1990: 29).

Ancak başkahramanların, ileri görüşlü eşleri tarafından yapılan ve rüya yorumlarına dayanan uyarılara bazen kulak asmadıkları görülmektedir. Örneğin Manas, kendine olan aşırı güveninden dolayı hanımı Kanıkey’in sözünü dinlemez, onu yoldan çevirmek istemesine de kızar:

*“Bırak! Bırak! dediğinde uyduğu yok,
Kanıkey’in sözünü tuttuğu yok,
Manas’ın hiddeti yaman geldi.
On iki kayıştan örülmüş kamçı,
Vursa kulağı sağır eder.
Çekip salladı Kanıkey’e,
İpekten yapılmış gömleği,
Dikiş yerinden sökülüp
İnci ile mercanı,
Yol üstüne dökülüverdi.”* (Tural 1995: 245)

Aynı motif “Çora Batır” destanında da yer alır, Menli Sulu kocası Nerik’i Han’a güvenmemesi konusunda uyarır, ancak kocası onu küçümseyerek dinlemez ve şöyle der: “Kadının aklıyla dönmem” (Tural 1995: 247).

8. Başkahramanların Olağanüstü Varlıklarla veya Yırtıcı Hayvanlarla Mücadelesi Motifi

Karaçayların “Nart” destanında kahraman Özümek, Temirkapu devini ve adam ordusunu yener (Gelyayeva 1995:107). “Oğuz Kağan Destanı”nda Oğuz, gergedanı öldürür. “Manas Destanı”da Manas, Calgızküz devi (Madıkul Döö olarak da zikredilir) ve onun sayıca çok ordusunu savaşta yener. “Dede Korkut Hikâyeleri”nde Basat, Tepegözü öldürür. “Oğuzname”de bu devin adı Depegöz’dür (Koroğlu 1995:159). “Edige Destanı”nda Edige, Kara Tiyen Alp adlı bir devi yener. Kazakların “Kambar Batır” destanında Kambar atına saldıran kaplanı yere fırlatarak öldürür.

9. Başkahramanların Olağanüstü Varlıklarla İş Birliği Motifi

“Er Töştük” destanında başkahraman Alp Kara Kuş’la karşılaşır. Onun yavrularını ejderhadan kurtarır. Bunun karşılığında Alp Kara Kuş onu yeryüzüne çıkarır. Aynı motife Anadolu sahasında “Saltuk-name”de rastlıyoruz (Turgunbayev 1997: 52). Bu eserde kuşun adı Zümrüdü Anka Kuşu’dur. Aynı zamanda Zümrüdü Anka Kuşu meşhur bir masalın adıdır. Bu masal Azerbaycan Türklerinde “Melik Memmed Nagılı” olarak bilinmektedir” (Türkmen 1995:111).

10. Rüya Motifi

Manas destanında sıkça rüya motifi geçmektedir. Cakıp ve Çayırdı Manas’ın doğuşunu önce rüyasında görmekteyken (Camgırçıyeva 1995: 44). “Manas, Kanıkey, Almambet rüya görmekte ve bu rüyalar kahramanları yapacakları işlerde yönlendirmektedir. Edige Destanı’nda Edige ve Toktamış’ın rüya gördüklerine şahit oluyoruz. Halk hikâyelerinde de rüya çok önemlidir. Görülen rüya sonucunda rüyadaki sevgiliyi bulmak için hikâye kahramanı yollara düşmektedir” (Sevtap Yazar).

11. At Motifi

Atlar, sahiplerini zor anlarda kurtaran, onlar için yas tutan, akıllı, olağanüstü yetenekli varlık (Sevtap Yazar) olarak işlenir. Manas’ın aynı günde doğmuş olan ve

*Senin yağız kırsığının
Bugün savaş atı doğacak
Bugün sözü edilen aziz zat budur,
Kaplan Manas senin evladındır.
Savaşlarda bineceği at budur”* (Camgırçıyeva 1995:46)

şeklinde anlatılan “Akkula”sı, Kambar Batır’ın “Kara Kaska Culdız”ı vardır. “Al-

pamış” destanında da başkahraman, bineceği atıyla aynı gün doğar. Manas’ın atı Akkula, Alpamış’ın Bayçıbar, Köroğlu’nun Kırat’ı, Koblandı’nın Tayburul’u sahipleri gibi üstün özelliklere sahiptir. Cıldız Orobakova’nın kendi makalesinde dediği gibi “Akkula tipini Manas’tan ayırmak mümkün değildir. Manas ne kadar büyük kahraman ise, Akkula da o kadar büyük bir kahramandır” (Orazbakova 1995). Manas ölünce Akkula bir dost gibi yas tutar, mezarın başında nöbet bekler (Aslan 2006). “Bamsı Beyrek” hikâyesinde Beyrek’in kardeşten öte gördüğü Bengiboz atı, Beyrek’i önceden uyararak zehirlenmekten kurtarır. Battal Gazi’nin Devzâde Aşkar adlı efsanevi atı ise, insanların konuşmalarını anlayabilmektedir. Köroğlu’nun sadık dostu olarak gördüğü Kırat’ı uçabilmekte, tehlikeleri önceden sezerek sahibini zor durumlardan kurtarmaktadır (Aslan 2006).

Karaçay-Malkar “Nart” destanında başkahramanı Debet’in atı ise Kafkas dağlarını bir sıçrayışta aşar, dağlar tepelik gibi kalır, burnundan çıkan dondurucu rüzgârla ırmakları, denizleri dondurarak Debet’in geçeceği köprü oluşturur, diğer burun deliğiyle de sıcak, yakıcı dumanlar çıkartıp buzları eritir, yağmur yağdırır, yaz mevsimini getirir (Tavkul 1997:173).

Türklerin sosyal ve ekonomik hayatının ayrılmaz unsuru olan atlar, doğal olarak destanların da önemli ve ayrılmaz bir parçasıdır. Örneklerden de görüldüğü gibi atlar, sürekli mücadele hâlinde olan başkahramanların, üstün yetenekli son derece sadık savaş arkadaşlarıdır.

12. Kurt Motifi

Türklerin genel totemi sayılan kurt motifi pek çok destanda görülür. Ergenekon Destanında, doğru yolu göstererek Türkleri kurtaran yine kurt olmuştu. Bu türeyiş efsanesinde insan baba, kurt anadır (Aslan 2006). “Nart” destanında ise başkahraman Örüzmek’i dişi kurdun emzirerek büyüttüğünü anlatılmaktadır. Hatta Örüzmek’in kurt kürkünün onu her beladan koruduğunu, şeytanların bile ona hiçbir kötülük yapmadıkları anlatılır” (Gelayeva 1995:107).

13. Formulistik Sayı Motifi

Destanlarda kırk, dokuz, yedi gibi sayılara sıkça rastlandığını görüyoruz. Örneğin, Manas’ın kırk yiğidi vardır. Yine aynı sayıda yiğidi olan başka bir kahraman “Edige” destanındaki Kara Tiyen Alp’tir. Bu sayılar en çok “Alpamış” destanında tekrarlanmaktadır. “Kambar” destanında Kambar’ın düğünü kırk gün kırk gece devam eder. Yine bu sayılar “Köroğlu” destanında da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Köroğlu kırk yiğitle karşılaşır ve tek tek güreşerek onların gücünü sınamaya çalışır (Gumarova 1997: 58). Karaçay-Malkarların “Nart” destanında da bu sayıları görürüz:

*Ateş Tanrısı yer Tanrısı ile evlenmiş
Gök gürleyip yer hamile kalmış
Dokuz yıl, dokuz gün
O hamile olarak durmuş
Yer yarılıp sonra Debet doğmuş* (Tavkul 1997:172).

Büyük bir coğrafyada varlığını sürdüren, millî kimliğimizi ve ortak kültürümüzü oluşturan bu destanların içerdiği ortak motifler, şüphesiz ortak kültür bilincini oluşturmada yüksek manevi değere sahiptir. Sayısı henüz tam olarak tespit edilemeyen ortak motiflerden birkaçını burada göstermeye çalıştık.

Hâlen Türk Dili Kurumu tarafından yürütülen “Türk Destanları Projesi” çerçevesi içerisinde yüzlerce destan Türkiye Türkçesine aktarılmış ve yayınlanmayı beklemektedir. Söz konusu destanların yayımlanması yeni çalışmaların doğmasına, pek çok boyutun, yeni ortak yönlerin araştırılmasına yol açacaktır. Yapılacak çalışmalar Türk destanlarındaki diğer ortak motiflerin açığa çıkarılmasına yardımcı olacağı şüphesizdir.

Kaynaklar

- Abdikadir SADIKOV, *Kırgız Adabiyatı*, “Mektep” Basımevi 1990.
- Ali Beraat ALPTEKİN, “Bamsı Beyrek Hikâyesinin Motif Yapısı”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri (19-21 Ekim 1999 Ankara)*, Ankara 1999.
- Ariuka GELAYEVA, “Karaçay-Malkarların Kahramanlık Destanları “Nart”ların “Manas”taki Paralelleri”, *Uluslararası Manas Destanı ve Etkileri Bilgi Şöleni*, Ankara 1995.
- Aziz KILINÇ, “Kazakların Kamber Batır Destanı ile Köroğlu Destanı Arasında Bir Mukayese”, *Bolu’da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslararası Sempozyumu*, Bolu 1998.
- Caşteğin TURGUNBAYER, “Er Töştük Destanı ve Saltukname’deki Bir Olay Motifi Üzerine”, *Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dergisi*, Sayı12 1997.
- Cıldız ORAZBAKOVA, “Manas Destanı’ndaki Atların Tipleri”, (Türkiye Türkçesine Aktaran: Ali Abbas Çınar), *Uluslararası Manas Destanı ve Etkileri Bilgi Şöleni*, Ankara 1995.
- Çetin PEKACAR, “Türkiye’ye Göç Eden Pamir Kırgızlarından Derlenen Manas Destanı”, *Uluslararası Manas Destanı ve Etkileri Bilgi Şöleni*, Ankara 1995.
- Ensar ASLAN, “Dede Korkut Hikâyeleri İle Türk Destan ve Halk Hikâyelerinde Alp-Kız Motifi”, *Folklor/Edebiyat Dergisi*, Sayı 4, Eylül 1995.
- Ensar ASLAN, “Türk Destanlarının Oluşumunu ve Tematik Örgüsünü Belirleyen Önemli Tip ve Motifler”, *VII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi*, 27 Haziran – 1 Temmuz 2006, Gaziantep (henüz basılmamış).
- Ertuğrul YAMAN, “Manas Tipi ve Günümüze Uzanan Mesajlar”, *Türk Dünyası Dergisi*, Sayı 3, Bahar, Ankara 1997.
- Fikret TÜRKMEN, “Manas Destanı ve Anadolu Halk Edebiyatı”, *Bozkırdan Bağımsızlığa Manas*, TDK: 625, Ankara 1995.
- Gulina CAMGİRÇİYEVA, “Manas Destandaki Gelenekler ve Motifler”, *Türk Lehçeleri ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 3, Ekim 1995.
- Güzin TURAL, “Çora Batır Destanı’nın Kırım Varyantları ile Manas Destanı Arasındaki Benzerlikler”, *Uluslararası Manas Destanı ve Etkileri Bilgi Şöleni*, Ankara 1995.
- Halik KÖROĞLU, “Manas Destanı’nda Calğız Köz”, *Uluslararası Manas Destanı ve Etkileri Bilgi Şöleni*, Ankara 1995.

Manas, Kirgizskiy geroičeskiy epos, Cilt 2, “Nauka” Basımevi 1988.

Mariya BULGAROVA, “Nogay Kahramanlık Destanları ve Manas Destanındaki Ortak Motifler Hakkında”, *Uluslararası Manas Destanı ve Etkileri Bilgi Şöleni*, Ankara 1995.

Melike GUMAROVA, “Köroğlu destanı”, *Türk Dünyası Dergisi*, Sayı 3, Bahar 1997.

Metin ERGUN, “Manaşçılık Mektepleri”, *Uluslararası Manas Destanı ve Etkileri Bilgi Şöleni*, Ankara 1995.

Naciye YILDIZ, “Oğuz Destanı’na, Manas Destanı’na ve Dede Korkud Hikâyeleri’ne Yansıyan Kahraman Kültür Tipindeki Ortaklıklar”, *Uluslararası Manas Destanı ve Etkileri Bilgi Şöleni*, Ankara 1995.

Özkul ÇOBANOĞLU, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Ankara 2003.

Radloff, WILHELM, *Manas Destanı* (Hzl. Prof. Dr. Emine GÜRSOY-NASKALİ), Türksoy yay. No: 1, Ankara 1995.

S. AHMETOV, S. BAHADIROVA, “Karakalpak Destanları ve Özetleri”, *Türk Dünyası Dergisi*, Sayı 5, Bahar 1998.

Sevtap YAZAR, “Destan, Halk Hikâyesi ve Masal Arasındaki İlişkiler ve Bu Unsurların Destanlara Yansıması”, <http://web.deu.edu.tr/~ilyas/edebiyat/destan.htm>

Sultan TULU, “Horasan Türkçesinden İki Hikâye”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, Ankara 1992.

Ufuk TAVKUL, “Karaçay-Malkar Nart Destanlarında Olağanüstü Doğum Motifi”, *Türk Dünyası Dergisi*, sayı: 11, Bahar 2001.

Zühal YÜKSEL, “Kırım-Türk Destanlarından Ediğe İle Manas Destanı’nda Yer Alan Benzer Unsurlar”, *Uluslararası Manas Destanı ve Etkileri Bilgi Şöleni*, Ankara 1995.